

AMIR KAPETANOVIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
akapetan@ihjj.hr

DIJATOPIJSKE VARIJACIJE STAROHRVATSKE KNJIŽEVNE ČAKAVŠTINE

Prilog se zasniva na proučavanju srednjovjekovnih čakavskih starohrvatskih tekstova, u kojima se zrcale značajke teritorijalne raslojenosti negdašnje čakavštine (dijatopijske varijacije). Podatci iz starih hrvatskih književnih tekstova moraju se oprezno interpretirati jer je poznato da oni nikada nisu bili vjerna preslika određenoga govora: ne samo da su stari pisci hrvatski izbjegavali odviše lokalna govorna obilježja u pisanom jeziku nego su i hotimice miješali dijatopijski divergentne jezične značajke hrvatskih dijalekata, što je itekako moglo biti i stilistički relevantno. U radu se uz pomoć pisanih vrela krećemo po rubovima negdašnje predmigracijske čakavštine i utvrđujemo odnos između regionalnih značajki koje su bile konkurentne i koje to zbog svoje rubnosti nisu mogle biti.

1. Uvod

Prvo veliko razdoblje povijesti hrvatskoga jezika otvorilo se nakon nestanka slaboga poluglasa u slavenskom narodnom jeziku hrvatske etničke zajednice u drugoj polovini II. stoljeća i njegovim prvim pisanim zabilježbama u kamenu u vrijeme utrnuća loze hrvatskih narodnih vladara. Nestanak slaboga poluglasa potaknuo je lavinu drugih nepovratnih i bitnih jezičnostrukturnih mijena (zatvaranje slogova, pomicanje slogovnih granica, prozodematske i druge morfofonološke promjene), a nakon njih su uslijedile još neke koje su izmijenile glasovni sastav i uspostavile nove fonološke i gramatičke odnose. Razdoblje o kojem govorimo konča se otprilike u vrijeme kada dvojina počinge nestajati kao gramatička potkategorija i kada se prostiranje čakavštine na istočnim granicama uzburkalo seobama ljudi i suzilo topotom konjica osmanlijskih osvajača. Vrtložnim unutarjezičnim i društvenim mijenama unatoč starohrvatska se čakavština u tom četverostoljetnom razdoblju potvrdila

kao najvažniji hrvatski naddijalektni idiom. Prostorni dosezi njezine uporabe omeđeni su negdašnjim prostiranjem čakavskoga narječja: na sjeveru Istra i slovenski dijalekti, područje južno od Kupe, gdje su vladali prijelazni kajkavsko-čakavski govori, čakavsko-zapadnoštokavski prijelazni govori s južne strane Une na današnjem bosanskom tlu i odatle okomito Dinarom prema jugu do Cetine i mora te po otocima sjeverozapadno od zapadnoga dijela Pelejšca uključujući i Lastovo i Korčulu. Zbog prijelaznih govora, osobito onih koji su graničili s kajkavskim i zapadnoštokavskim narječjem, teško je precizno govoriti o razmještaju i dijeljenju čakavskih govora i dijalekata u srednjem vijeku. Razlike između čakavskoga sjeverozapada i jugoistoka umnožavale su se koncem srednjega vijeka.

2. Na rubovima

Da su čakavci obitavali u porječju Une, dokazuju nam ne samo imena iz zapadne Bosne (npr. *Malinar*¹) nego i tri glagoljična epigrafska jezična svjedočanstva iz 15. stoljeća nedaleko spomenute rijeke, jedan iz Bužima i dva iz Golubića.

GOLUBIĆ: *Va ime B(o)žje, amen. Let Gosp(o)[d]njih [14]42. A to pisa Matijaš pop, ki biše [va to] vrim[e] totu plibanuš, ki bihi vele obeza[n] [mno]gimi grisi. A tada knez Tomaš zidaše [Rip]ač. A v to vrime v [u]grskom rusazi ve[li]ka rat. Da tu biše mir. A t(a)da totu ľud[i] [ču]do Bogu služahu, a Bog ih [ze]lo pomagāše. A Bog i sveta [M]arija [i] vas dvor nebeski, ne pomagajte [t]im ki su pokrali b[l]ag[o] [S](ve)tago M[ar]tina. Nav[l]asto B(og) ne pomoz[i] Šim[unu] Mrmoniću Vrbi[ni]ću i ňega ma[teri]... [k]i pokradoše.*

GOLUBIĆ: *Va ime B(o)žje, [amen]. Pisa Ivan pop. V Gać[an]i stah, a totu prihojah k dobru mužu, gospodinu Matijašu.*

BUŽIM: *Ta grad sazid(a)l iz fudumenta izibrani knez ŕuraj Mikuličić. U no vrime va vsej hrvatskoj zemlji bolega č(ovē)ka ne biše, zač u kraļa Matijaša u veliki počtenji biše, zač ot cara turskoga ugrskoj zemlji mir našal biše. I car rimski, ta ga dobrim č(ovē)kom zoviše. I vs(a)ki od tih poglavit dar dal mu biše. A Hrvati ga za nenavist hercegom Ivanišem pogubiše. Ki li se oće takim č(ovē)k(o)m zvati, neka takov grad iz fudumenta ima izzidati tere ima sebi tak(o)...²*

Na njima se čakavnost prepoznaje u riječima *zač*, *ki* i *izibran*, u ikavsko-ekavskom³ odrazu glasa jat (*let*: *vrime*, Ljd. m. r. *rusazi*), u obliku l. l. jd. imperfekta *bihi* kao u nekim arhaičnim čakavskim sjeverozapadnim i srednjočakav-

¹ V. npr. Moguš 1973–74: 80.

² Svi su primjeri transkribirani prema Fučićevoj transliteraciji u: Fučić 1982: 112, 164–165.

³ Ti hipotetski čakavci u zapadnoj Bosni imali su ikavsko-ekavski odraz jata, v. Brozović 1963: 52.

skim govorima⁴, a takvo tumačenje nalaza podupiru i ostale jezične značajke koje ne moraju biti isključivo čakavske nego i zapadnoštokavske (npr. *našal*) ili arhaične, možda i pod utjecajem crkvenoslavenskoga (neprovođenje metateze suglasnika: *vsej*, *vsaki*, prijedlozi *v*, *va*).

Na *Baščanskoj ploči* (oko 1100.) s otoka Krka nalazimo isključivo prijedlog *v*, koji se zapisuje s poluglasom i bez njega.⁵ Oko stotinu i pedeset godina kasnije na čakavskom jugu nalazimo i *v* i *u*, i to u *Povaljskoj listini* (1250.)⁶, što potvrđuje da se već tada na čakavskom jugoistoku odrazila inovacija koja je ostala nepoznata mnogim sjeverozapadnim čakavskim govorima do današnjih dana. Ta je promjena bila još progresivnija u ondašnjoj zapadnoj štokavštini, što potkrepljuje početak invokacije na *Humačkoj ploči* (12./13. st. prema Fučiću 1982: 200) i u *Povelji Kulina bana* (1189.): *U ime O(t)ca i S(i)na, S(ve)tago D(u)ha*⁷. U *Povelji Kulina bana* nalazimo i iskaz: *I da im ne bude od mojih čestnikov⁸ sile*, u kojem vidimo da imenica ženskoga roda *sila* nema stari nastavak *-i* (razvijen od *-y* u imenica nepalatalne promjene) nego noviji nastavak *-e* prema imenicama palatalnih osnova. U *Povaljskoj listini* postoji stara opreka nastavaka po palatalnosti osnove, ali je potvrđen i nastavak *-e* u imenica s nepalatalnom osnovom (npr. *zavale*). Na Kvarneru i čakavskoj sjevernoj zoni takvih inovacija nije bilo, što mogu pokazati dva muška imena koja se sklanjaju po e-deklinaciji (G jd. *Tolih* : *Stavroñe*), zabilježena na senjskom natpisu u 14. stoljeću: *V ime Božje, amen. Leta Gospodña 1330, kada zida Ilija pop tu crikav, Rilača sin, vnuk Tolih, a pravnik Stavroñe kneza, na čast Bogu Gospodinu i svetomu Martinu.*⁹ Istra je imala do početka 16. stoljeća drukčiji dijalektni reljef. Natpisi i grafiti iz Barbana, koji pripada danas jugozapadnom istarskom dijalektu, svjedoče očito o nekoj starijoj predmigracijskoj čakavštini na tom području jer na njima nalazimo *nedela*, L jd. *Barbane*, ali i *misec* i *mesec*.¹⁰ *Prvotisak Misala*, kojemu još nismo utvrdili nedvojbeno mjesto tiskanja, bio je povezan s Istrom i preko Jurja iz Roča s bužetskim krajem. U njemu nalazimo odraze *modar'* (S 1c), *suprog'* (K 6a), *bodite* (N 5b), koje je M. Pantelić tumačila kao kajkavizme, iako spominje bužetsko govorno područje i redaktore toga tiskanoga misala povezivala je s Istrom.¹¹ Navedeni primjeri ne moraju biti protumačeni kao

⁴ Lukežić – Turk 1998: 142.

⁵ Usp. npr. u 5. retku nalazimo *vš l(i)cě* i u 6. retku *v otocě*, usp. i *vš(mu)kš* na *Valunskoj ploči*.

⁶ Malić 1988.

⁷ V. npr. faksimil (i usp. transliteraciju): u Bratulić i dr. 2009: 514–515.

⁸ U toj riječi /e/ stoji umjesto znaka za poluglas, odnosno /a/. To je i jedna od razlika između tzv. A i B primjerka te isprave (A: *čestnikovs* : B *čestnikovs*).

⁹ Transkribirano prema transliteraciji: Fučić 1982: 317.

¹⁰ Fučić 1982: 38.

¹¹ Marija Pantelić: “možemo pomišljati da ovi kajkavizmi zajedno s hipokoristikom *mi-lostivice Marie* u dodanoj sekvenciji upućuju na redaktore iz Istre” (u radu *Sadržaj i kulturno-*

kajkavizmi ako znamo da je u čakavskom buzetskom dijalektu jedan od odraza nazalnoga /q/ > /o/,¹² za razliku od većega dijela čakavštine, gdje kao i u štokavskim dijalektima /q/ > /u/ (*ruka*, *pauk*). Na glagoljskim natpisima iz toga kraja u 15. stoljeću nalazimo i odraz *u* (Draguč: *budući*)¹³. Ostale značajke starohrvatskih natpisa i grafita iz Draguča, Huma, Roča i Vrha ukazuju na čakavske značajke: *maša*, uz *m'ša* (13. st.), 1. l. jd. pluskvamperfekta *bihi stal*, ikavski i pokoji ekavski refleksi jata (*let*, *vrime*, *pridivkom*, *Stipan*)¹⁴. Na jednom od tih natpisa iz Draguča potvrđen je u L jd. m. r. -e (*Berme*), a taj gramatički morfem ukazuje na neku vezu sa sjeverozapadnom ekavskom čakavštinom.

U nekoliko starohrvatskih tekstova, koji neodređeno vode u kontinentalne sjeverne čakavske krajeve, potvrđen je futur II., koji se tvori od svršenih oblika prezenta glagola *biti* i infinitiva (*buš razumiti* 40r¹⁵; *buš goriti* IIIb-IIIa¹⁶; *bum viditi* 16a, *buš goriti* 12a, *buš vidit* 45b, *bu visiti* 71b, *bu karati* 79a¹⁷). Takvi oblici javljaju se uz druge futurske tvorbe: u čakavštini uobičajeni futur I. (*najti će* 60a, *te priti* 12a, *pojti oču* 50b) i druge oblike futura II. koji se tvore od svršenoga prezenta glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnoga (*budem živil* 25a) ili infinitiva (*буду celovati* 43a).¹⁸ Navedeni primjeri futura od oblika *bum*, *buš*, *bu...* i infinitiva obično se smatraju kajkavizmima zbog oblika pomoćnoga glagola, ali tvorba futura II. s infinitivom rubna je pojava u kajkavskoj pisanoj baštini i nije potvrđena u suvremenim kajkavskim govorima¹⁹ jer se u njima futur tvori uz pomoć glagolskoga pridjeva radnoga, a ne infinitiva. U *Rječniku kajkavskoga književnoga jezika* (s. v. *biti*) zabilježena su tri mlada primjera (17.–19. st.), npr. G. Jurjević: *Ako budu marljivo štati, hoće im se serce genuti*, M. Vrhovac: *od vaše vere suditi budemo*. S obzirom na to da se reduciranje osnove svršenoga glagola *biti* (*bum*, *buš*, *bu...* povezano s nenaglašenošću sloga) povezuje s gorskokotarskim i buzetskim govorima u nekim dijalektološkim radovima²⁰ trebalo bi ostaviti mogućnost da je tvorba takva futura II. mogla biti bliska nekim prijelaznim čakavsko-kajkavskim govorima južno od Kupe.

povijesna komponenta misalskih tekstova u pretisku Misala po zakonu Rimskoga dvora, Liber, Mladost, 1971, LII-LIII).

¹² Lukežić 1999: 106; Lisac 2009: 36.

¹³ Fučić 1982: 132.

¹⁴ Fučić 1982: 132–136, 194–199, 376.

¹⁵ Potvrda iz *Lucidara* u *Sienskom zborniku*, transkripcija prema izvorniku i transliteraciji A. Nazor, koja u uvodu svojega rada smatra da je tekst te inačice *Lucidara* “mogao biti prepisan negdje na ličkom prostoru” (Nazor 2001: 88).

¹⁶ Primjer iz *Muke* u *Tkonskom zborniku*, v. HSP 2010: 559–616.

¹⁷ Primjeri iz *Muke Spasitelja našega*, v. HSP 2010: 619–739.

¹⁸ Svi primjeri iz *Muke Spasitelja našega*, v. HSP 2010: 619–739.

¹⁹ Takva pojava nije zabilježena ni na jednom od pedesetak punktova za istraživanje suvremenih kajkavskih govora, a za informaciju o tome zahvaljujem Ž. Joziću.

²⁰ Lukežić 1998: 143.

3. Od sjevera prema jugu

Već dosadašnje kretanje po rubovima srednjovjekovne čakavštine pokazuje da su u srednjovjekovnim čakavskim tekstovima zabilježene mnoge značajke koje su predmetom opisa suvremenih čakavskih govora. Iz usporedbe tih tekstova odražavaju se dijatopijske varijacije i diferencijacije, odnosno regionalne karakteristike sjeverozapadnoga i jugoistočnoga čakavskoga areala (koje poimamo u geografskom smislu). Ovdje se nećemo osvrnuti na one razlike koje su na srednjovjekovnoj pisanoj građi neutvrdive ili zaključci zasad ostaju dubiozni. Primjerice, možda bi se naše rekonstrukcije ondašnjih akcenatskih odnosa i razlika mogle doista potvrditi i u nekim latiničnim zabilježbama (npr. *Desinna = Dešina*, *Radde = Rāde*²¹ ili prema padanju siline u rimovanim riječima), ali to ovom prilikom nećemo činiti. Isto tako, teško je govoriti o depalatalizaciji kada se u zabilježbama slavenskim pismima, što je slučaj i s ponekim starohrvatskim latiničnim zapisima, ne razlikuju (dosljedno) grafijski /l/ i /l̥/. Kad govorimo o dijatopijskim varijacijama, onda razlikujemo značajke koje se po rezultatima variraju u većini starohrvatskih tekstova i značajke čija je distribucija bila i/ili ostala ograničena dijalektalno ili regionalno. One značajke koje su bile rubne i unutar regioletkata na sjeveru i jugu nisu postale činjenica naddijalektnoga hrvatskoga čakavskoga književnoga jezika i samo iznimno prodiru u nekim tekstovima. Primjerice, potvrda *stalp* u iskazu iz 15. stoljeća *privezaše ga k stalpu kruto*²² koji sadržava jedan krčki tekst važan je podatak za povijesnu dijalektologiju, ali zbog svoje teritorijalne ograničenosti i stoga rubnosti nema veliko značenje za povijest hrvatskoga jezika, napose hrvatski čakavski književni jezik, u kojem su činjenicom naddijalektnoga izraza bili /l̥/ i od njega mijenom /u/. Isti je slučaj s prethodno spomenutim /q/ > /o/ na području buzetskoga dijalekta jer se na njegovu mjestu odražava /u/ u hrvatskom čakavskom književnom jeziku. *Dakle, jedno je proučavati mogućnosti hrvatskih dijalekata u povijesti, a drugo je raskrivati izbor između tih mogućnosti, što je vodio naddijalektnomu oblikovanju čakavskoga idioma kroz stoljeća.*

3.1. Čakavski hrvatski književni jezik nije bio homogen i eksplicitno normiran književni idiom, nego su se u njemu očitovale različite dijatopijske varijacije, premda nisu sve ostvarene jezične značajke bile ravnopravne.

Opreka *kadi* / *kade* i *gdi* (*dī*) (< *kǝdē*) uzima se u dijalektološkoj literaturi kao kriterij za razlikovanje sjeverozapadnoga i jugoistočnoga areala. Doista *kadi* / *kade* pruža se po potvrdama iz srednjovjekovnih tekstova sjevernije od potvrda za *gdi*, primjerice ***Kadi*** je *gospodin domu prostran, obitelj ņega ima biti*

²¹ Primjeri iz Jakić-Cestarić 1972: 110–111.

²² Primjer iz *Rukopisa Vrbničkoga plača*, v. HSP 2010: 423.

skupa [Cvėt Pz 30a]; *Dam ti viditi da on ne sta n(a) z(e)mļi, na sta v raj kadi bihu š nim družu s(ve)ti, kih biše izbavil is pakla* [Luc Sien 58b]; *Drugi d(a)n odluči tvari d(u)hovne ot telesnih, to je(st) a(n)j(e)li i mesta ih n(a) nebo d(u)hovno, kade sut zvezde tělesnije* [Luc Sien 40a]; *I kada umre, nesen be v to mesto, kade beše stvoren* [Luc Žg 13a]. No, i u tekstovima sa čakavskoga sjeverozapada i jugoistoka postoje potvrde i za jedno i za drugo (premda je *gdi* na jugoistoku potvrđenije), pa i u istim tekstovima: *Kadi sut pinezi ke si skupil?* [ŽSO]: *I kada to usliša, vze svitu svoju i obnoć pojde gdi ju pokopanu čujaše* [ŽSO]; *Duh kadi hoće, tu dahne* [ZL 51a]: *I gdi sam ja, vi nećete moći priti* [ZL 16b]; *I skupivši vse vladavce popovske i knižnike od puka, ispitovaše od njih kadi će se Isukarst porodit* [BL 8a]: *Bratju moju jišću, povij mi gdi dobitak pasu* [BL 22a]. Kao što je teško danas reći kuda je na srednjočakavskom prostoru prolazila ova izoglosa, tako je teško jasno utvrditi putove pojedinih predložaka i tekstova koji su kolali između čakavskoga sjevera i juga. I *kadi* i *gdi* su ravnopravne činjenice naddijalektnoga starohrvatskoga čakavskoga jezika, ali je njihova čestotnost i stilska neutralnost regionalno određena.

U srednjovjekovnoj književnoj čakavštini potvrđeni su svi odrazi glasa jat osim lastovskoga. Ekavske odraze u gramatičkim morfemima nalazimo u tekstovima sjevernočakavskoga postanja, ikavsko-ekavski refleksi jata manje-više po pravilu Meyera i Jakubinskoga u tekstovima iz Like, s Krka, Hrvatskoga primorja i okolice Zadra, a ikavski refleksi (uz stalne ekavizme) u tekstovima s jugoistočnoga područja. No, to se samo načelno tako može reći jer omjer ikavizama i ekavizama u potvrđenim književnim tekstovima razlikuje se od teksta do teksta, a razlozi za to mogli su biti mnogi: od dijalekatski različitih predložaka (koji se prepisivanjem, često u srednjovjekovnom pjesništvu, kompiliraju i jezično adaptiraju) do podrijetla zapisivača i redaktora. Spomenuti *Misal* iz 1483. nastao je na podlozi Novakova misala. “Novak je u svojem misalu pretežno *ě* pretvarao u *i*, a redaktori Pt [*Prvotiska!*] aktualiziraju na tim mjestima *e* ili opet *ě* i odaju izrazito izgovor svoga doba i svoga kraja, a to je sjevernočakavska ekavska jezična regija.”²³ Vrlo često u tekstovima srednjočakavskoga područja nalazimo dubletne ostvaraje i mješovit odraz jata kada bi po pravilu Meyera i Jakubinskoga očekivali samo jedan ostvaraj (*tilo / telo*). Svi su refleksi imali ravnopravan status u književnoj čakavštini, premda je najviše srednjovjekovnih tekstova potvrđeno s ikavsko-ekavskoga područja.

Neprovođenje metateze suglasnika *vs-* > *sv-* karakteristično je za sjevernočakavski areal, pa u srednjovjekovnim tekstovima kao i u današnjim govorima s toga područja nalazimo primjerice *vsi* i *vsaki*. U srednjovjekovnim tekstovima s čakavskoga jugoistoka očuvano je starije neizmijenjeno stanje (npr. *Pariška pjesmarica*), ali nalazimo sporadične potvrde i u 15. stoljeću, po kojima se

²³ Pantelić 1971: LII.

naslućuje razvoj koji je vodio u prevlast te metateze na jugoistoku već početkom 16. stoljeća, što pokazuju *Osorsko-hvarska pjesmarica*, Kaletićev prijepis hrvatske verzije *Ljetopisa popa Dukljanina*²⁴ te renesansni tekstovi Marulića, Zoranića i Hektorovića, a potvrde starijih oblika u izvorima s toga područja imaju već status arhaizama. Kolebanja tipa *vsī / svi* uočljivo je u tekstovima s tradicionalnim srednjovjekovnim temama i predlošcima. Starije jezično stanje ostat će sjeverozapadno, a inovacija će postati jugoistočno čakavsko obilježje, pa dijeljenje sjevernočakavskoga i jugoistočnoga areala s obzirom na ovu značajku ima važnost tek potkraj starohrvatskoga razdoblja, kada će oba obilježja steći ravnopravan status i postati dionikom dijatopijskih varijacija književne čakavštine.

Nastavak *-u* u L. jd. m. i s. r. mlađi je nastavak koji se postupno u starohrvatskom razdoblju učvrstio u jugoistočnoj čakavštini (potvrđen u *Pariškoj pjesmarici: svētu, dolu*),²⁵ premda se u 15. stoljeću sporadično potvrđuje i sjevernije, npr. u senjskim listinama 15. stoljeća.²⁶ Osim toga mlađega nastavka sa starinom je povezan nastavak *-i* (nastavak palatalne promjene koji je prevladao u tom padežu) i nastavak *-ě > -e/-i*. U ikavsko-ekavskim tekstovima refleks je ikavski, a u nekim sjevernim ekavskim možemo naći opreku *-e (< -ě) / -i*, koja je nastala na podlozi starih odnosa palatalne i nepalatalne promjene, premda je i u tekstovima toga podrijetla dolazilo do ujednačivanja nastavkom palatalne sklonidbene promjene.

3.2. U starohrvatskoj su se književnoj čakavštini odrazile neke značajke koje nisu postale ravnopravne drugim mogućnostima i nisu postale opće značajke književne čakavštine u srednjem vijeku. To se može potkrijepiti ovim primjerima.

Prijelaz dočelnoga zvučnoga okluziva *g* (ili zvučnoga frikativa *ɣ*) > bezvučni frikativ *x*, što se objašnjava i kao slabljenje napetosti,²⁷ poznat je jednom dijelu Istre i u Hrvatskom primorju.²⁸ I s obzirom na potvrde u izvorima čini se da je riječ o ograničenoj, nekonsekventno provedenoj jezičnoj pojavi.²⁹ Zanimljivo je da takve potvrde nalazimo u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*, u kojoj su se ponajviše odrazile jugoistočne čakavske značajke: *kraļ nebeski, Boh moj pravi?* (75b), *na svit pravde nihdir da ni* (81b), *za rat jahle...* (83a), *podvihnut se*

²⁴ Mošin 1950.

²⁵ V. Malić 1972.

²⁶ Moguš 1967: 80.

²⁷ Moguš 1977: 83–91.

²⁸ Tentor 1908: 166; Popović 1960: 320; Malić 1997: 510; Vranić 2005: 277–288.

²⁹ T. Pronk u svojem je izlaganju na skupu iznio referat u kojem tu jezičnu pojavu ne tumači kao inovaciju, nego kao arhaizam, i to u mnogo širem, slavenskom kontekstu.

ne mogaše (90a).³⁰ Ta karakteristika nije se nametnula u književnoj čakavštini kao bitna značajka.

Prefiks *vi-* ograničen je isključivo na sjevernočakavski areal, potvrđen u nekim istarskim starosjedilačkim govorima.³¹ Ta značajka povezuje sjeverozapadne čakavske govore sa slovenskim govorima i sjevernoslavenskim jezicima. Potvrde iz starohrvatskoga u vezi su s tekstovima koji imaju staročeške predloške, što ukazuje na to da su hrvatski prevoditelji imali vezu sa sjeverozapadnim čakavskim arealom jer su taj prefiks prepoznali kao domaći i nisu ga zamijenili prefiksom *iz-* ili *z-*: *To ovoćije, ježe jest v raje skoze č (lově) ka stvoreno (...)* *kada jest Adam z raja vignan* [Luc Žg 13a]; *grěhi tvoje almužnami vikupiš* [ZČS 7a]. Ovaj prefiks nikada nije bio opća značajka književne čakavštine i u njoj je samo jedna od mogućih područno ograničenih varijacija koja se probila u neke književne tekstove.

U tekstovima jugoistočnoga podrijetla dolazi do ujednačivanja padežnih nastavaka u G jd. ž. r. prema alomorfu palatalne sklonidbene promjene, a opaža se već u *Pariškoj pjesmarici* da se gubi opreka nastavaka *-i* i *-e* po palatalnosti osnova (*istini*, ali novije *ribe*). I u sjevernom čakavskom pojasu nalazimo noviji nastavak *-e* (*sile*, *rane*), ali u tekstovima s istoga područja zabilježen je i stariji nastavak *-i* nepalatalnih osnova (*da od tugi već ne ginu; ot svete Devi Marije*³²), koji je u nekim govorima očuvan do danas.³³ Stoga se može reći da je nastavak *-i* ostao prepoznatljivo obilježje sjevernočakavskoga areala, a njegova sporadična pojava uz novije *-e* obiju osnova u jugoistočnim je starohrvatskim tekstovima arhaizam.

Za sjevernu čakavštinu karakterističan je bio nekoć i ostao nastavak *-u* u instrumentalu imenica *e*-vrste, pridjeva ž. r. i zamjenica (npr. *Devu, družbu, Svetu, tobu*). Njegovo postanje u jezičnopovijesnoj literaturi najčešće se tumači sažimanjem *-ojo* > *-oju* > *-u*. Međutim, vjerojatno je riječ o nastavku *-o* koji u starosjedilačkim sjeverozapadnim čakavskim govorima daje *-u*, što ih povezuje s kajkavskim, slovenskim i zapadnoslavenskim idiomima.³⁴ Postoji u sjeverozapadnim tekstovima i *-oju* (< *-ojo*), ali u tom slučaju riječ je o crkvenoslavenskom utjecaju. U južnočakavskim zabilježbama nastavak *-u* signalizira da tekst (njegovi predlošci) potječu iz sjeverozapadnoga areala (npr. *s veliku*

³⁰ V. Marijin plač iz *Osorsko-hrvarske pjesmarice*, u: HSP 2010: 516–548. Isto je potvrđeno i u *Žićima sv. otaca*.

³¹ Ribarić 1940: 26; Vranić 2005: 271–276.

³² HSP 2010: 443, 24.

³³ Lukežić – Turk 1998: 146.

³⁴ Njegovo podrijetlo vjerojatno je povezano s prastarom kontrakcijom samoglasnika (preko *j*) u posttoničkom slogu, v. Kortlandt 1975: 39; Kortlandt 2005: 122. O različitim tumačenjima toga problema v. i Popović 1960.

slavu u pjesmi *Danu sve vsi ponizimo*³⁵). Od *-ojo* nastao je nastavak *-ov*, koji je potvrđen na otocima Silbi i Olibu i drugdje na srednjočakavskom prostoru, pa i u srednjovjekovnim tekstovima s toga prostora (v. *-ov* i *-ev* u *Žičima sv. otaca* i *Šibenskoj molitvi*). U starohrvatskom razdoblju sjevernočakavski tekstovi ne potvrđuju ni *-o* ni *-un*, *-um*, ali jest potvrđen mlađi *-om*, osobito u mlađim tekstovima jugoistočnoga podrijetla. U pojedinim tekstovima nalazimo i variranja nastavaka različita po podrijetlu: *s sestrom Martov nas utiši*³⁶. Spomena je vrijedno da zapisi pjesme *Tu mislimo, bratja, ča smo u Pariškoj pjesmarici*, nastaloj vjerojatno na čakavskom jugu, sadržavaju oblike *tobu* i *sobu*, a u sjevernijim mlađim zapisima te pjesme (npr. *Zbornik duhovnoga štiva, Klimantovićev zbornik I.*) na tom mjestu nalazimo mlađe *s tobom*, *s sobom*. No, ovdje je riječ o dijatopijskoj varijaciji triju rezultata: *-u*, *-ov*, *-om*, koji su ravnopravni, ali regionalno obojeni nastavci (različite starine i podrijetla) i dobar su primjer za to da srednjovjekovna književna čakavština nije bila ujednačen književni jezik..

4. Zaključak

Kretanje po rubovima negdašnjega predmigracijskoga čakavskoga govornoga područja potvrđuje negdašnje prostiranje hrvatskoga čakavskoga književnoga jezika izvan granica današnje čakavštine, odnosno uporabu čakavštine na nekoć većem području od današnjega. Od 11. do 16. st. umnožavale su se dijalektne razlike između čakavskoga sjevera i juga, a to se očitovalo i u očuvanim tekstovima. Mnoge opreke o kojima danas govorimo kada istražujemo suvremene čakavske govore začete su ili su već postojale u starohrvatskoj književnoj čakavštini. Srednjovjekovna književna čakavština nije bila ujednačen i jedinstven književni idiom, nego su se u tom idiomu očitovale i regionalno specifične i općečakavske značajke. Neke regionalne značajke nametnule su se kao ravnopravne drugim jezičnim značajkama, a neujednačenost upućuje na zaključak kako nije bilo jezične isključivosti, premda su neke regionalne značajke bile odviše rubne i zbog svoje područne ograničenosti nisu stoga mogle imati ulogu u oblikovanju naddijalektne čakavštine. Izbjegavanje perifernih jezičnih značajki ukazuje na implicitne težnje za oblikovanjem hrvatskoga čakavskoga književnoga jezika, koji je svoje izražajne vrhunce ostvario u 16. stoljeću.

³⁵ HSP 2010: 300.

³⁶ HSP 2010: 441.

Literatura

- BROZOVIĆ, DALIBOR 1963. O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatsko-srpskih dijalekata, *Filologija* 4, 45–56.
- HSP 2010 = KAPETANOVIĆ, AMIR – DRAGICA MALIĆ – KRISTINA ŠTRKALJ DESPOT 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo: pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- JAKIĆ–CESTARIĆ, VESNA 1972. Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 19, 99–166.
- KORTLANDT, FREDERIK 1975. *Slavic Accentuation*. Lisse: Peter de Ridder (www.kortlandt.nl).
- KORTLANDT, FREDERIK 2005. *From Serbo-Croatian to Indo-European* (v. www.kortlandt.nl).
- LISAC, JOSIP 2009. *Hrvatska dijalektologija 2: Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
- LUKEŽIĆ, IVA – MARIJA TURK 1998. *Govori otoka Krka*. Crikvenica: Libellus.
- LUKEŽIĆ, IVA 1999. Razvoj i uspostava hrvatskoga jezika u starijim razdobljima. *Fluminensia* 1/2, 101–142.
- MALIĆ, DRAGICA 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- MALIĆ, DRAGICA 1988. *Povaljska listina kao jezični spomenik*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- MALIĆ, DRAGICA 1997. *Žića svetih otaca, Hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb: Matica hrvatska/Institut za hrvatski jezik.
- MOGUŠ, MILAN 1967. O navodnim štokavizmima u sjevernih čakavaca. *Filologija* 5, 75–81.
- MOGUŠ, MILAN 1973/1974. Jedna južnoslavenska crta u hrvatskoj toponomastici. *Onomastica Jugoslavica* 3–4, 79–80.
- MOGUŠ, MILAN 1977. *Čakavsko narječje: fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- PANTELIĆ, MARIJA (priř.) 1971. *Misal po zakonu Rimskoga dvora*. Zagreb: Liber/Mladost, LII–LIII.
- POPOVIĆ, IVAN 1960. *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- RIBARIĆ, JOSIP 1940. *Razmjestaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. 1984–2011. Sv. I–XIII. Zagreb: HAZU–Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- TENTOR, MATE 1908. *Der čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso)*, Berlin.

VRANIĆ, SILVANA 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku.

Vrela

BL – MARETIĆ, TOMO (prir.) 1885. *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495*. Djela JAZU knjiga 5. Zagreb: JAZU.

BRATULIĆ, JOSIP – STJEPAN DAMJANOVIĆ – ANĐELA FRANČIĆ – BORIS KUZMIĆ – JOSIP LISAC – RANKO MATASOVIĆ – MILAN MIHALJEVIĆ – MATEO ŽAGAR 2009. *Povijest hrvatskoga jezika*, 1. knjiga: *Srednji vijek*. Zagreb: Croatia.

Cvĕt Pz – Petrisov zbornik, *Cvĕt od kreposti*, rkp. 1468.

FUČIĆ, BRANKO 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: JAZU.

HSP – KAPETANOVIĆ, AMIR – DRAGICA MALIĆ – KRISTINA ŠTRKALJ DESPOT 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo: pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Luc Sien – NAZOR, ANICA 2001. Prijevod 'Lucidara' Honorija Augustodunensis u glagoljskom prijepisu, *Godišnik na Sofijskija universitet "Sv. Kliment Ohridski"*, Cent'r za slavjano-vizantijski proučvanija "Ivan Dujčev", 89 (8) za 1997, Sofija, 85–112.

Luc Sien – Sienski zbornik, *Lucidar*, rkp., 15. st.

Luc Žg – Žgombičev zbornik, *Lucidar*, rkp., poč. 16. st.

MOŠIN, VLADIMIR (prir.) 1950. *Ljetopis popa Dukljanina*. Latinski tekst sa hrvatskim prijevodom i "Hrvatska kronika" priredio, napisao uvod i komentari dr. V. Mošin, hrvatski prijevod latinske redakcije S. Mencinger, V. Štefanić. Zagreb: Matica hrvatska.

Osorsko-hvarska pjesmarica, rkp. oko 1530.

ZČS – *Zrcalo človehaskoga spasenja*, rkp., 1445.

ZL – *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*. 2004. [Priredila Dragica Malić, uvodne tekstove napisale Dragica Malić i Dunja Falševac]. Zagreb: HAZU.

ŽSO – MALIĆ, DRAGICA 1997. *Žića svetih otaca: hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb: Matica hrvatska – Institut za hrvatski jezik.

The Diatopic Varieties of the Old Croatian Čakavian Language

Summary

The paper is based on the study of the medieval Old Croatian Čakavian texts, which reflect the features of the territorial stratification of the former Čakavian dialect. Data from the Old Croatian literary texts need to be approached with caution, because it is known that they have never been a faithful copy of a particular idiom: not only did the old Croatian writers avoid common local features in written language, but they also deliberately mixed diatopically divergent linguistic features of the Croatian dialects; this is indeed stylistically relevant. The paper refers to the texts in the Old Croatian Čakavian language that originate from the borderline area of the former Čakavian dialect territory in the Middle Ages, and traces how the diatopic varieties were distributed, which helps in reconstructing the territorial propagation of the former Čakavian dialect. Some regional features became equally valid, while others remained peripheral and played no major role in the shaping of the Čakavian literary language. Avoiding peripheral linguistic features indicates implicit desire for creating the Croatian Čakavian literary language, whose expressiveness was at its peak in the 16th century.

Ključne riječi: starohrvatska književna čakavština, srednji vijek, dijatopijske varijacije

Key words: Old Croatian Čakavian language, the Middle Ages, diatopic varieties